

I. M. Ячмянёва (Магілёў, Беларусь)

ЭКСПРЭСІВЫ СА ЗНАЧЭННЕМ РЭПРЭСІЎНАГА МАЎЛЕНЧАГА ЎЗДЗЕЯННЯ Ў ТВОРАХ Р. МУРАШКІ

The theme of article is the analysis of the elements of the spoken language in works by a famous belarussian prose writer of the XX century Murashka R., and in the broad sense – the interaction of the modern belarussian spoken language with the language of works of literature. The object of this works is to discover the elements of the spoken language in the works Murashka R., to disclose their semantic and structural specific character, to establish their stylistic function in the context.

Творы Рыгора Мурашкі адметныя сваёй мовай, бо вызначаюцца высокай эмацыянальнасцю і метафарычнасцю. Ідучы поплеч са сваімі сабратамі па яру, пісьменнік напаўняў жывую гутарковую мову сродкамі пісьмова-кніжнага ўжытку, дасягнуўшы таго моўна-стылістычнага адзінства, выразнасці, лаканічнасці, умнення ў малым змясцішч вялікае, што ў яго стылі з'яўляецца адметным, своеасаблівым, непаўторным. Як зазначыў Л.М. Шакун, “у творчасці лепшых беларускіх пісьменнікаў мова мастацкай прозы набываласэнсавую выразнасць, узбагачалася рознымі стылістычна-экспрэсіўнымі адценнямі, становілася гнуткай і здатнай для перадачы ў самых разнастайных мастацкіх формах самага разнастайнага зместу” [1, с. 296].

Найбольш прадстаўнічым пластом экспрэсіваў у творах Р. Мурашкі з'яўляюцца дзеясловы. Разгледзім лексіка-семантычную групу (ЛСГ) дзеясловаў са значэннем рэпрэсіўнага маўленчага ўздзеяння, якая ідэнтыфікуецца дзеясловамі *гаварыць, расказваць, крычаць* і інш. Такія дзеясловы гаварэння ў творах Р. Мурашкі пададзены як стылістычныя паралелі: *прамармытаць, нарагатаць, бурчаць, працэджаваць словы, аскірзацца, горла драць, вярці, мармытаць, агрызнуцца, не сцяраець, парываўся гаварыць, хмыкнуць, зашчабтаць, сыкнуць-грукнуць, залапатаць, чмыхнуць, увесці ў вушы, высеч, балбатаць, чмыхнуць, прамармытаць, бубнець, уводзіць у вушы, грэць языкі, малоць языкамі, гаманіць, раззваніць, словам абазвацца, адсякаць, стагнуць* і інш. Словы данай групы маюць надзвычай тонкія характарыстыкі гаворкі, незвычайную сілу, ёмістасць, падкрэсліваючы мадальна-суб'ектыўныя ўласцівасці маўленчых рэакцый. Спецыфіка разглядаемых дзеяслоўных радоў заключаецца ў тым, што яго члены ўтвараюць мікрасістэму, у якой знітаваны недыферэнцыяваныя і ўзаемапранікальныя семантычныя, экспрэсіўна-стылістычныя і эмацыянальна-ацэначныя прыметы [2, с. 94].

Для характарыстыкі выразнасці, дакладнасці або недакладнасці маўлення Р. Мурашка выкарыстоўвае наступныя экспрэсіўныя адзінкі:

– Абабегшы вокам вакол, Арон насунуў на лоб шапку і, *мармычучы над нос* нейкую песеньку, выйшаў на двор (“Сын”);

– Адчуўшы ў руках жаданья кнігі, Ігнась *прамармытаў* нейкую падзяку і выйшаў (“Сын”);

– Арон нешта *прамармытаў* сабе пад нос і больш не сказаў ні слова да самае хаты (“Сын”);

– Свякроў *бурчыць* нудна, што вось цягаецца недзе поначы, будучы за мужам, маладзіца, маючы чалавека і дом (“Салаўі святога Палікара”);

– У той хаце *бубніць* свякроў (“Салаўі святога Палікара”);

– Як я замарыўся, – *стогне* раптам Гарбач (“Салаўі святога Палікара”).

Письменнік даволі часта выкарыстоўвае лексему *мармытаць*, якая ўносіць у кантэкст негатыўнае адценне. У ТСБЛМ (Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы пад рэдакцыяй М.Р. Судніка (Мн., 1996)) яна зафіксавана са значэннем ‘гаварыць ціха, невыразна, бубнець’. Дзеяслоў *бурчаць* у ТСБЛМ падаецца як ‘невыразна, сярдзіта, незадаволенна мармытаць, бубніць’. Уводзячы ў сказ лексічную адзінку (ЛА) *бубнець*, Р. Мурашка надае тым самым больш канкрэтнае ўяўленне пра чалавека, які часта назойліва паўтарае адно і тое, прытым гаворыць манатонна, незразумела, ціха. Так складаецца непрыемнае ўражанне пра чалавека, выклікаючы неадабральныя, асуджальныя адносіны да яго. Значэнне ЛА *стагнаць* знаходзім у ТСБЛМ ‘абзывацца стогнам; скардзіцца, наракаць’. Праз апісанне манеры маўлення чалавека перадаецца яго ўнутраны свет, асаблівасці характару, ствараючы пэўныя адносіны чытача да персанажа.

Для перадачы шматразовага або аднакратнага дзеяння письменнік выкарыстоўвае наступныя дзеяслоўныя адзінкі:

– Колькі дзён прайшло, як паехала Люба, і па сяле, а вельмі на тым канцы, дзе жылі Ігнась і Люба, бабы пайшлі *малоць языкамі*, што Агапін байструк любопшчы завёў з Аксютаваю Любай (“Сын”);

– Вось сцярвяхі! – *не сцяраеў* Дуб (“Сын”);

– Дачасна... без сэнсу, – *хмыкнуў* Храпавіцкі (“Сын”);

– Вось і сельсавет, – *высек* Гарбач, калі яны падыйшлі ў канцы вёскі пад новы дом, сасновыя сцены якога яшчэ моцна пахлі смалою (“Салаўі святога Палікара”);

– Палац нашага Позняка, – *высек* Гарбач, на момант павярнуўшы галаву да дзячыўны (“Салаўі святога Палікара”);

– З раёна, – халодна *адсякае* Гарбач (“Салаўі святога Палікара”);

– Гм... Цётка... – *чмыкнула* тая незадаволенна. – Якая ж я цётка (“Салаўі святога Палікара”).

Экспрэсема *малоць языком* падаецца ў ТСБЛМ як размоўная, мае неадабральнае адценне і азначае ‘балбатаць няспынна, гаварыць абы-што’. Для перадачы аднакратнага дзеяння, якое характарызуецца сілай гучання, Р. Мурашка выкарыстоўвае ЛА *высек*, што падаецца ў пераносным значэнні ‘сказаць нешта гучна, нечакана’. Падобнае значэнне мае лексема *адсекчы*.

Экспрэсіўная лексічная адзінка (ЭЛА) *хмыкнуць* пададзена як аднакратны дзеяслоў са значэннем ‘вымавіць “хм”, выказваючы здзіўленне, іронію, сумненне, злосць’. Дзеяслоў *не сцягнець* ужываецца ў сэнсе ‘сказаць не вытрымаўшы злосці’. Лексема *чмыкнуць* ужываецца як аднакратная, мае пераноснае значэнне ‘гаварыць, выражаць незадаволенасць чым-небудзь’.

Акустычны бок працэсу гаварэння ахарактарызаваны ЛА *горла драць*, якая выкарыстана пісьменнікам як грубая, са значэннем ‘моцна гаварыць, крычаць’. Экспрэсіўнасць адзінкі ствараецца перш за ўсё інтэнсіўнасцю, характарыстычным эфектам (“браць горлам, крычаць на ўсё горла”).

– Ну, чаго *горла дзярэш?* (“Сын”).

Для перадачы хуткасці маўлення выкарыстоўваюцца наступныя ЛА:

– Дзяўчаткі, а які ён прыгожанькі, – *заішчабятала* адна і паказывала пад баряду хлапчука (“Сын”);

– Вунь тая бялявенькая, глядзі, – і, абняўшы хлапчука за плечы, гімназістка безупынку *ішчабятала* з ім (“Сын”);

– Вось і вам шчасце ў хату – госці. Адкуль жа хоць? – *залапатала* другая – маладая – з густымі чарноткімі валасамі, у якіх блішчалі зіхатлівыя іскрачкі (“Салаўі святога Палікара”);

– А ўжо калі пачалі *балбатаць*, дык, дык, вядома, каб *увесці ў вушы* каму след (“Салаўі святога Палікара”).

Лексема *ішчабятаяць* ужыта ў пераносным значэнні. У ТСБЛІМ яна падаецца як размоўная і жартаўлівая ‘гаварыць хутка, безупынна’. Звычайна гэтым дзеясловам ахарактарызуецца мова дзяцей або жанчын. Экспрэсіў *залапатаць* абазначае ‘пачаць вельмі хутка, неразборліва гаварыць’. *Балбатаць* значыць ‘гаварыць несупынна, невыразна, а таксама займацца пустымі размовамі’. Як бачым, для перадачы адолькавага дзеяння пісьменнік не паўтараецца ў адборы моўных сродкаў, чым надае мове твора выразнасць.

Пэўнае месца ў творах Р. Мурашкі займаюць сказы з такімі стылістычнымі паралелямі, дзе экспрэсівы ўжытыя ў значэнні ‘гаварыць без сэнсу, недарэчна’.

І пачынае *варзці* нешта такое, што і сама не разумее (“Салаўі святога Палікара”);

Думкі *варзліся* ўсё розныя, атулялі дакучлівым роем. Без кашулі прыемней – вошы не будзе на чым затрымацца, – *агрызнуўся* пахмурна нівавар (“Сын”).

Лексема *варзці* ужываецца ў значэнні ‘гаварыць недарэчнасці, бязглуздзіцу’. *Варзціся* значыць ‘бязладна ўзнікаць нейкім недарэчнасцям, незалежна ад волі чалавека’. Як бачна, прыведзены адзінкі маюць ярка выражаную эмацыянальна-ацэнную афарбоўку.

Разгледзім яшчэ некалькі прыкладаў:

Ківам галавы ён згадзіўся з Юркевічам, бо цяжка было намагацца гаманіць, зусім не ў тахту думкам *працэдэжваць чужыя халодныя словы* (“Сын”);
А ты схадзі паспытай, дык будзеш ведаць, ці смачна, – *аскірзаўся* Цімох (“Сын”);

І праўда, знайшоў той чалавек свайго каня неўзабаве і *раззваніў* тады пра дзіўнага Палікара і яго салаўёў у лесе, якія спявалі, бы тыя ангелы на небе (“Салаўі святога Палікара”);

Семантычны дэрыват *працэдэжваць (цадзіць)* ужыты ў пераносным значэнні, што як і ў ТСБЛМ, абазначае ‘гаварыць паволі, марудна, вымаўляць праз зубы’. Паказчыкам экспрэсіўнасці данай ЛА з’яўляецца метафарычны перанос (семантычны зрух) – пры наяўнасці кантрасту паміж метафарычным і намінатыўным лексіка-семантычным варыянтам (ЛСВ). ЛА *аскірзацца* дыялектная, што азначае ‘агрызацца’, у ТСБЛМ падаецца як ‘груба, са злосцю адказваць на заўвагі’. Экспрэсіў выкарыстаны пісьменнікам для надання твору мясцовага каларыту. Лексема *раззваніць* ужыта ў пераносным значэнні і ў даным кантэксце азначае ‘расказаць усюды, усім’.

Як відаць, адлюстроўваючы працэс гаварэння, Р. Мурашка стварае цэлы шэраг вобразаў-тыпаў са сваімі асобнымі рысамі душы, характару, сваімі рэакцыямі на розныя праявы жыцця, што выразна выяўлялася з пададзеных прыкладаў. Гэта заканамерна, бо каб індывідуалізаваць сваіх герояў, аўтару важна ведаць і тое, як кожны з іх гаворыць, і як выяўляецца “канцэнтрацыя душы” [3, с. 40] кожнага чалавека, і як раскрывае свой унутраны свет кожны з іх. Таму пісьменнік імкнецца падбраць менавіта такое слова ці адпаведны выраз, каб выказанне было надзвычай унікальным, ёмістым, з’яўлялася скразной мастацкай дэталлю, найперш асацыятыўнай і псіхалагічна мэтанакіраванай, з мэтай паўней адпавядаць моўнай характарыстыцы герояў.

Літаратура:

1. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – МВССіПА БСС, 1963. – 339 с. ; Выд. 2-е. – Мінск : Універсітэцкае, 1984. – 319 с.
2. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы. – Выд. 2-е / А.К. Юрэвіч. – Мінск : Выш. школа, 1992. – 288 с.
3. Фридрих, С.А. Экспрессивность в тексте : учебное пособие / С.А. Фридрих. – Орехово-Зуево : ОЗПИ, 1992. – 91 с.
4. Мурашка, Р. Салаўі святога Палікара : Раман / Р. Мурашка. – Мінск : Беларусь, 1967. – 416 с.
5. Мурашка, Р. Сын : Раман / Р. Мурашка. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1957. – 492 с.
6. Мурашка, Р. У іхнім доме : Аповесць / Р. Мурашка. – Мінск : Белдзяржвыд, 1929. – 127 с.